

КӨПҚЫРЛЫ БІРЕГЕЙЛІК ҚҰБЫЛЫСЫН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЗЕРДЕЛЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

¹С.Е. Нұрмұратов, ²Г.Г. Барлыбаева*, ³А.Ф. Тасболат, Ж.Ә. Рахметова

^{1,2,3}ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты (Алматы, Қазақстан)

¹s.nurmuratov@mail.ru, ²gbarlybaeva@mail.ru, ³tasbolat.usul@gmail.com,

⁴zhazira.rakhmetova2507@mail.ru

¹S. Nurmuratov, ²G. Barlybayeva, ³A. Tasbolat, Zh. Rakhmetova

^{1,2,3}Institute of Philosophy, Political Science and religious CS MSHE RK (Almaty, Kazakhstan)

¹s.nurmuratov@mail.ru, ²gbarlybaeva@mail.ru, ³tasbolat.usul@gmail.com,

⁴zhazira.rakhmetova2507@mail.ru

Сілтеме: Нұрмұратов С.Е., Барлыбаева Г.Г., Тасболат А.Ф., Рахметова Ж.Ә. Көпқырлы бірегейлік құбылысын философиялық зерделеудің әдіснамалық негіздері // *Әл-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 1(93). – 102-114 бб.

БІРЕГЕЙЛІК ФИЛОСОФИЯСЫ

Аңдатпа. Ғылыми мақаланың авторлары көпқырлы бірегейлік құбылысын философиялық зерттеудің әдіснамалық, онтологиялық аспектілерін қарастырады. Мақалада бірегейлік тұжырымдамасына қатысты шетелдік және отандық ғалымдардың көзқарастары талданады. Зерттеу барысында авторлар пәнаралық тәсілді қолдана отырып, цифрландыру дәуіріндегі қоғамда туындайтын үдерістердегі өзгерістерді, дәстүрлі және техногендік идеалдар арасындағы қайшылықтардың пайда болу кезеңін, сондай-ақ көпқырлы бірегейліктен туындайтын жаңа саяси, дүниетанымдық және мәдени нормалардың модельдерін қарастырады. Көпқырлы бірегейлік – бұл «меннің» біртұтас, тұрақты әрі қайшылықсыз орталыққа шоғырланбай, керісінше өзін түсінудің әртүрлі, кейде өзара қиылысып, кейде өзара қайшылыққа түсетін тәсілдерінің жиынтығы ретінде өмір сүретін субъект күйін сипаттайтын философиялық ұғым. Философиялық тұрғыдан алғанда, бұл бірегейліктер міндетті түрде үйлесімді тұтастыққа біріге бермейді: олардың арасында шиеленістер мен үзілістер болуы мүмкін. Мұндай жағдайлар экзистенциалдық тұрақсыздық ретінде сезіледі, алайда сонымен қатар еркіндік кеңістігін де ашады. Қазіргі өмір гибриді түрде ұйымдастырылуда: офлайн және цифрлық өзара байланысты, саяси қақтығыстар мен мәдениет платформалар мен алгоритмдер арқылы дау тудырады, ал сенім мен мағынаға әсер ету қақтығыстың классикалық түрлерінен тыс жерлерде жиі кездеседі. Мұндай жағдайларда бірнеше бірегейліктің орны күшейіп келеді – бұл жағдай бір субъектінің бірнеше маңызды өзін-өзі сипаттауы мен байланысын (кәсіби, мәдени, құндылыққа негізделген, азаматтық) сақтайтын жағдай, оларды біріктіруге, бәсекелесуге немесе контекстік тұрғыдан белсендіруге болады.

Түйін сөздер: адам, құбылыс, әдіснама, көпқырлы бірегейлік, әлеуметтік трансформация, дүниетаным, мәдениет, цифрландыру, фрагментация, гибридік шындық.

* Автор-корреспондент: Г.Г. Барлыбаева, gbarlybaeva@mail.ru

Kipicne

Қазіргі өзгерістер заманында барлық геосаяси және әлеуметтік-мәдени кеңістіктерде қоғамның мүшелері өздерінің бірегейлену әрекеттерін барынша айшықтай түсуде. Демек, бірегейлену құбылысы деп адамның белгілі бір әлеуметтік, мәдени, кәсіби, этникалық, діни және т.б. топтарға өзінің тікелей қатыстылығын сәйкестендіруін атаймыз. Адамның «Мені» өзін белгілі бір әлеуметтік топты құндылыққа, ерекше жақын әлемге айналдыру арқылы өзінің дүниетанымдық мәртебесін бекітеді, өзін өзі тани түседі. Сөйтіп, қоғамда үнемі өзіндік әлеуметтенулік жіктелену процестері жүріп отырады. Бұл объективті процесс болғандықтан оған бірыңғай теріс немесе оң баға беруге болмайды, оны тек қабылдап, сараптамалық зерделеулерден өткізген орынды. Әлеуметтегі қайшылықты қатынастар бірегейлену векторынан бастау алады, бірақ қоғамдық бірлік маңызды.

Қоғамдағы рухани бірлік терең мағынадағы құбылыс екені белгілі. «Бұл әлеуметтік матрицаны қалыптастыру үшін дүниетанымдық деңгейдегі адамдардың арасындағы жақындықтың болуы. Ол жақындасу мен өзара түсінісу мемлекеттің нұсқауымен, немесе белгілі бір қоғамдық күштердің насихаттауымен науқандық сипатта қалыптаса салмайды. Рухани бірігу мен ынтымақ қоғамда азаматтардың қажеттілігінен туындайды, олардың мүдделерінің сәйкестенуімен, әлеуметтік әділеттілік принциптерінің басымдылық танытуымен қалыптасады, билік пен тұрғындар арасындағы сұхбаттың негізіндегі өзара серіктестіктің орнығуымен астасып жатады» [1, 82 б.]. Батыста бірегейленудің нақты тұжырымдамасы психолог Э.Х. Эриксонның «Бірегейлік дағдарысы» терминін енгізген «Бірегейлік: жасөспірім және дағдарыс» (1968) кітабының арқасында кеңінен танымал болды. Уақыт өте келе жеке бас ұғымы басқа әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдарға, сондай-ақ әлеуметтік философияға еніп кетті. Бұл ұғымды, мысалы, Э. З. Фромм, Дж. Хабермас, З. Бауман және басқалар қарастырды. Эриксонның өзі жеке бас құбылысының нақты және дәл анықтамасын бермеді, тек бұл «мәселенің кең таралғанын, бірақ сонымен бірге оны түсіну қиын екенін» атап өтті [2, 24-б.]. Содан бері бұл құбылыстың көптеген түсіндірмелері пайда болды және жаңалары пайда бола береді, бірақ зерттеушілер аз ілгерілеушілікке қол жеткізді.

Кейбір авторлар адамның жеке бас ұғымын барлық әлемдегі шындыққа дейін кеңейтеді. Осылайша, екі түрдегі бірегейлікті – формальды және нақтыны ажыратуды ұсынған неміс философы В. Хэсле былай деп жазады: «Формальды бірегейлік – әрбір объектінің (сандар сияқты абстрактілі объектілерді қоса алғанда) сапасы және осы объектілер туралы кез келген теорияның бірізділігінің алғышарты. Ал нақты бірегейлік тек эмпирикалық объектілерге ғана тән және белгілі бір объектінің онтологиялық мәртебесіне байланысты әртүрлі формаларды алады. Тас өзіне организмнен, адамнан немесе мекемеден өзгеше түрде бірдей» [3, 112-б.]. Соңғысы, біздің ойымызша, тек адамзат әлеміне ғана қатысты құбылыс болып келеді.

Өркениеттер қақтығысы теориясының танымал авторы С.П. Хантингтон былай деп жазады: «Бірегейлік – бұл жеке тұлғаның немесе топтың өзін-өзі тануы. Бұл өзін-өзі сәйкестендірудің, сенде немесе менде мені сенен және бізді олардан ерекшелейтін ерекше қасиеттер бар екенін түсінудің нәтижесі» [4, 50-б.]. Бірегейлік – терең сәйкестендіру процесінің нәтижесі. Хантингтон былай деп тұжырымдайды: «Бірлік, жалпы алғанда, құрылым болып табылады. Адамдар өздерінің жеке даралықтарын өз қалауы бойынша, қажеттілік бойынша немесе мәжбүрлікпен жасайды» [4, 51-б.], сондай-ақ «жеке тұлғалар жекеліктерін өзгертуге бейім» [4, 50-б.]. Бұл тұжырымға келесі жауап беруге болады. Біріншіден, жекелік мүлдем құрылым емес. Барлық жекеліктер құрылым емес, керісінше, қиялдағы, иллюзиялық және тек жеке тұлғалардың қиялында ғана болатын субъективті жекеліктер. Екіншіден, жекеліктерді өзгертуге бейімділікті жүзеге асыру қоғамда нақты шекараларға ие, одан тыс бұл үрдіс жұмыс істемейді.

Қазақстанда қазақ халқының ұлттық бірегейленуін іргелі зерттеу ретінде қарастырған ғалымдардың ішінен отандық маман М.С.Шайкемелевтің еңбегін атап өтуге болады [5]. Ол қазақтың этникалық бірегейлігіне арнап тұтастай еңбек жазып, осы бағыттың гуманитарлық ғылым саласында кеңінен қарастырылуына бастамашы болды. Кейін жалпы Институт деңгейінде қазақстандық бірегейлік проблемасын жан-жақты зерделеу бойынша үлкен ғылыми бағдарлама орындалды, көптеген нақты мәселелер теориялық және қолданбалы ауқымда жинақталды.

Әдіснама

Зерттеу жұмысының ғылыми әдіснамасы төмендегідей бағытта өрбіген. Бірегейлік құбылысын философиялық мағынада зерделеу үшін тарихи-философиялық, әлеуметтік-философиялық, ғылым философиясы, құндылықтар философиясы тұрғысынан талдаулар жасау қажеттілігі авторлар тарапынан басты ғылыми бағдарға айналды. Жалпы қоғамдағы бірегейлікті талдаудағы құрылымдық-функционалдық әдістерді, философиялық-әлеуметтанулық тәсілдерді қолданудың құндылықтық, теориялық және ғылыми-практикалық маңыздылығы мол. Қазіргі еліміздегі әр қилы этнос өкілдерінің әлеуметтік болмысындағы құндылықтық жүйелердің әдіснамалық сипаты айшықталады. Ғылымдағы салыстырмалы талдау мен тұтастану қағидаты тұрғысынан көпқырлы бірегейленудің ғылыми парадигмаларын анықтау міндет ретінде алға қойылып отыр. Институциялық талдау арқылы бірегейлену саласындағы жаңғырту үдерістерін зерделеуге мүмкіндіктер беріледі. Қазақстандағы көпқырлы бірегейлікті талдау үшін гуманитарлық ғылымдардың тұтастанған жүйелі әдіснаманы қолдану құбылысты жаңаша пайымдауға мүмкіндік ашады. Қазіргі жағдайда бірегейлікті зерттеудің әдіснамалық тұрғыдан дұрыс тәсілі нақты тарихқа, тарихи фактілерге жүгіну болар еді. Тарихшылық принципі тарихи оқиғалар мен фактілерді, сондай-ақ жеке тұлғалар мен қоғамның практикалық әрекеттерін зерттеуді олар болған уақыттың кең контекстіне қояды. Ол әртүрлі әлеуметтік топтардың, жіктердің және жеке тұлғалардың,

сондай-ақ саяси элиталардың және тарихи қозғалыстардың көшбасшыларының менталитетін ескеруді болжайды.

Көпқырлы бірегейлік дегеніміз не?

Көпқырлы бірегейлікті зерттеудің теориялық және әдіснамалық нұсқаулары әлеуметтік конструктивистік (П. Бергер, Т. Лукманн, К. Герген), постструктуралистік және постмодернистік (М. Фуко, Дж. Деррида, Дж. Бодрийяр) және интеракционистік (Дж. Мид, Э. Гоффман) тәсілдердің пәнаралық синтезімен анықталады, олар сәйкестікті процессуалдық, контекстік тұрғыдан анықталған және дискурсивті түрде қалыптасқан формация ретінде қарастырады. Зерттеуге арналған аксиологиялық және семантикалық нұсқаулар айырмашылықтың құндылығын тануға негізделген, мұнда көптік сәйкестіктер тапшылық немесе дағдарыс ретінде емес, субъективтіліктің ресурсы ретінде түсіндіріледі.

Көпқырлы бірегейлікті – бұл субъектінің күйін сипаттайтын философиялық ұғым, онда «Меннің» бірыңғай, тұрақты және тұрақты орталыққа дейін азаймайды, керісінше өзін-өзі түсінудің әртүрлі, кейде қиылысатын және кейде қарама-қайшы тәсілдерінің жиынтығы ретінде өмір сүреді. Классикалық сәйкестік ұғымынан айырмашылығы, көптік сәйкестік адамның «мені» әлеуметтік рөлдердің, мәдени контексттердің, тілдердің, тәжірибелердің және баяндаулардың қиылысында қалыптасады, олардың ешқайсысы абсолютті басымдыққа ие емес деп болжайды. Бұл түсінік тұлғаның эссенциалистік идеясын жоққа шығарады және баса назарды «Мен өзегімде кіммін?» деген сұрақтан «Әртүрлі контекстерде өзіме өзім қалай айналамын?» деген сұраққа ауыстырады.

Философиялық дәстүрде көптік сәйкестік идеясының алғышарттарын тұрақты «меннің» бар екенін жоққа шығарған және тұлғаны әдетпен байланысты қабылдаулар жиынтығы ретінде қарастырған Д. Юмнан бастап табуға болады [6, 296 б.]. XX ғасырда бұл ой бағыты феноменологияда, экзистенциализмде және постструктурализмде дамыды. Жан-Поль Сартр үшін субъект толық тұлға емес, ол өзін таңдау арқылы үнемі көрсетеді, осылайша әртүрлі өмір сүру тәсілдері арасындағы алшақтыққа жол береді [7, 335 б.]. М. Фуко бұл тәсілді радикалдандырып, жеке бастың дискурсивті түрде қалыптасатынын көрсетеді – әртүрлі әлеуметтік режимдердегі жеке тұлғаларға қолжетімді бірнеше позициялық «мен» тудыратын билік пен білім тәжірибелері арқылы [8, 40-бет]. Бұл тұрғыда бірнеше жеке бастың ішкі психологиялық аномалия емес, керісінше, субъектінің тарихи және мәдени жағдайының қалыпты салдары.

Қазіргі өмір гибриді түрде ұйымдастырылуда: оффлайн және цифрлық өзара байланысты, саяси қақтығыстар мен мәдениет платформалар мен алгоритмдер арқылы дау тудырады, ал сенім мен мағынаға әсер ету қақтығыстың классикалық түрлерінен тыс жерлерде жиі кездеседі. Мұндай жағдайларда бірнеше бірегейліктің орны күшейіп келеді – бұл жағдай бір субъектінің бірнеше маңызды өзін-өзі сипаттауы мен байланысын (кәсіби, мәдени, құндылыққа негізделген, азаматтық) сақтайтын жағдай, оларды біріктіруге, бәсекелесуге немесе контекстік тұрғыдан белсендіруге болады.

Көп жеке бастың даралығы жай ғана «адамның көптеген рөлдері бар болғанында» емес. Бұндай «мен» бірыңғай, тұрақты бірлікке (бір «негізге») дейін қысқартылмайды, бірақ қатар өмір сүре алатын бірнеше бір уақытта белсенді қабаттардан тұрады деген идея алға шығады (мысалы, «Мен кәсіби маманмын», «Мен ата-анамын», «Мен азаматпын»). Бұл қабаттар контекстке сәйкестендірілуі мүмкін, кейде бір-бірімен қарама-қайшы болуы мүмкін, сонымен қатар үйлесімді өзіндік тарихқа жиналуы немесе керісінше, фрагментация ретінде сезінуі мүмкін. Фрагментация – бұл уақыт өте келе әрекеттерді, міндеттемелерді және өзін-өзі сипаттауды байланыстыру және олар үшін жауапты болу мүмкіндігінің жоғалуы. Бұл «жинақтау механизмдерінің» ыдырауы: шешімдер, құндылықтар және әрекеттер арасындағы байланысты түсіндіру қиындай түседі, «бұл менікі» сезімі, сондай-ақ өзін-өзі жауапкершілікке тарту қабілеті төмендейді.

Көпқырлы бірегейлік қазіргі дәуірде ерекше маңызды, өйткені бұл кезең әлеуметтік құрылымдардың фрагментациясымен, жеделдетілген коммуникациямен және мәдениеттердің будандасуымен сипатталады. Жеке тұлға бір мезгілде кәсіби, гендерлік, ұлттық, сандық және этикалық сәйкестіктерге ие бола алады, олардың әрқайсысы нақты жағдайларда белсендіріледі және өзінің нормативтік талаптарын қояды.

Философиялық тұрғыдан алғанда, бұл сәйкестіктер, немесе бірегейліктер міндетті түрде үйлесімді тұтастықты құрамайды: олардың арасында шиеленіс пен үзілістер болуы мүмкін, олар экзистенциалды тұрақсыздық ретінде бастан кешіріледі, бірақ сонымен бірге еркіндік кеңістігін ашады. Осылайша, бірнеше сәйкестік өзін-өзі бірегейлеу дағдарыстарының көзі ғана емес, сонымен қатар сыни ойлаудың шарты болып табылады, өйткені олар субъектіге өзін-өзі сипаттаудың таңылған түрлерінен алшақтауға мүмкіндік береді.

Философиялық антропология тұрғысынан алғанда, бірнеше сәйкестік адамның негізгі толық еместігін көрсетеді. Субъект бекітілген субстанция ретінде емес, сәйкестік жад, тіл және тану тәжірибелері арқылы үнемі қайта жиналатын процесс ретінде ұсынылады.

Бұл тәсілде өзіндік бірлік толығымен жоққа шығарылмайды, керісінше, субъектінің өзі туралы айтып, мойындайтын тұжырымдарымен қолдау табатын нәзік және уақытша құрылым ретінде түсініледі.

Көпқырлы бірегейлік феноменінің онтологиялық негізі

Бірегейлік мәселесін психологиялық немесе әлеуметтік құбылыс ретінде айқындамас бұрын, оны онтологиялық өлшемде қарастыру қажет. Философия тарихына зер салсақ, болмысты түсіндіруде парадигмалық өзгерістер постклассикалық кезеңде жүзеге аса бастаған. Біз бұл жерде бірегейлік немесе көпқырлы бірегейлік ұғымын философияның іргелі саласы – онтология шеңберінде түсіндіруге тырыспақпыз. Көпқырлы бірегейлік ұғымы мен адамның әлеуметтік болмыс ретіндегі орнын философиялық ой тарихындағы іргелі ұғымдар саналатын мән (*essence*) мен болмыс (*existence*) категориялары арқылы

ашуға талпынуымыздың өзіндік себебі бар. Әлеуметтік теориялар адамды дайын конструкциялар негізінде дүниетанымы қалыптасатын субъект ретінде қарастырса, онтология мұны одан да терең деңгейде негіздеуге тырысады әрі әлеуметтік болмыс ретіндегі сипатының бастауына үңілуге септеседі. Сондай-ақ, қазіргі әлеуметтік философияға ықпал еткен парадигмаларды тарихи тұрғыда талдауға да мүмкіндік береді.

Антикалық философияда онтология тұрақты әрі бастапқы саналатын мән ұғымының төңірегінде қалыптасты. Аристотель метафизикасында **мән (ousia)** немесе субстанция болмыстың бастапқы негізі ретінде түсіндіріліп, заттың өзін айқындайтын өзегін құрады [9, 12-18 бб.]. Бірегейлік ұғымын осы контексте қарастырсақ, заттар әлеміндегі әрбір болмысты (оның ішінде адам да бар) өзіндік мәніне сәйкестігі (латынша: *identitas*) негізінде түсіндірген болар едік, ал оның бес сезім мүшесі арқылы танылатын қырлары акциденция ретінде, яғни кездейсоқ, тұрақты емес предикаттар ретінде тұжырымдалар еді.

Ортағасырлық схоластикада да мәннің осы басымдығы мен бастапқылығы маңызды болып келді. Акуиналық Томастың философиясында да мән (***essentia***) мен бар болу (***existentia***) ұғымдары арасында параллельдер кездеседі. Теологиялық перспектива тұрғысынан алғанда жаратылған болмыстардың мәні логикалық тұрғыдан бар болу, яғни болмысқа айналу актісінен бастапқы орында [10, 162-163 бб.]. Олай болса, субъектінің бірегейлігі мән ретінде оның табиғатының өзегін құрайды, сондықтан да ол тұрақты әрі өзгермейтін сипат, ал заттар әлеміндегі көрінісін құрайтын қырлары акциденция ретінде қабылдануы тиіс. Мұндай теологиялық перспективадан қарағанда заттардың бірегейлігі тұрақты, өзгермейтін мәнге ие болады.

Классикалық ислам философиясында да онтологиялық терең түсініктер қалыптасты. Ибн Сина метафизикасында мәһийа (*мән*) мен ужуд (*болмыс*) арасындағы айырмашылыққа мән беріліп, мәнді болмыстың міндетті шарты, тұрақты негізі ретінде түсіндірген еді [11, 24 б.]. Осылайша, антика кезеңінде де, ортағасыр философиялық дәстүрлерде де мән онтологияда айрықша, үстем орын иеленсе, бар болу, яғни болмыс мәнге қатысты алғанда туынды, екінші дәрежелі құбылыс ретінде қарастырылып келді. Мұндай ойлау жүйесі адамның, болмыс атаулының барлығының мәнін заттардың табиғатына терең орныққан қасиет ретінде пайымдап келген еді. Дәл осы эссенциалистік (мәнді бастапқы орынға қоятын) онтология кейіннен Жаңа заман философиясында, негізінен ХХ ғасырдағы постклассикалық философияда сын нысанына айналды. Әсіресе, экзистенциализм өкілдері болмыстың өзгермелі сипатына басымдық беріп, керісінше болмыстың бар болу процесін мәнді қалыптайтын бастапқы негіз ретінде қарастыра бастады.

Исламның постклассикалық ақыл-ой тарихының ірі өкілі саналатын Муллы Садраның философиясында болмыстың мәннен бастапқылығы (*әсалат әл-ужуд*) алғаш рет тұжырымдалып, әлемдегі көптік пен күрделілік акциденция ретінде емес, әуелгі Бір болмыстың градациясы ретінде сипатталған еді. [11, 24-26 бб.]. Осылайша көпқырлылық онтологиялық мәртебе иеленіп, бірлікке қарама-қайшы

дүние ретінде қатаң түрде пайымдалудан арыла бастады. Дегенмен Мулла Садраның онтологиялық ойлары болмысты логикалық талдау тұрғысынан түсіндіргеннен гөрі, гностикалық тәжірибеге сүйенетін теософия болатын.

Эссенциалистік онтологиядан түбегейлі бетбұрыс ХІХ–ХХ ғғ. философиялық ойда көрініс тапты. Кьеркегор экзистенцияның, яғни адам болмысының тіршілік тәжірибесіне, таңдау еркіне басымдық бере отырып, субъектінің бірегейлігі бойында бар табиғатынан емес, жеке таңдауы мен экзистенциялық тәжірибесі арқылы қалыптасатынын көрсетіп берді [12, 142-143 бб.].

Гуссерль феноменологиясында да болмыстың мәні санада сүзіліп қалыптасатын процесс түрінде, уақыттық (темпоралдық) өлшемге тәуелді эпистемологиялық әрекет ретінде қарастырылған еді. Бұл субъектінің статикалық бірегейлігін әлсірететін онтологиялық бетбұрыс болды [12, 112-115-бб.]. Ал Хайдеггер философиясында адамның мәні Dasein(әлемде болу) және Mitsein (басқалармен-болу) ретінде пайымдала отырып, тіршілік мәнді қалыптайтын осы дүниелік алғышарт деңгейіне түсірілген еді [13, 252-253]. Осылайша, бірегейлік тұрақты мән ретінде қарастырылғаннан гөрі, болмыстар арасындағы қатынастар арқылы айқындалатын сипатқа айналды.

Классикалық философиядағы мән/бірегейлік түсініктерін түбегейлі қайта қарауды Эммануэль Левинас жүзеге асырды десек қателеспейміз. Левинас болмысты өзі-өзімен мәндес болу ретінде түсіндіруді ғана емес, сонымен қатар мұндай түсініктің мүмкін болуына жол ашатын онтологиялық дәстүрді түгел сынға алды [14, 494-504 бб.]. Ол классикалық бірегейлік түсінігінің негізінде жатқан абсолютті мән ұғымының сыртқы әлемдегі көптүрлілікті жоққа шығаратынын және соның нәтижесінде реалистік сипаты бар басқалықтың(*otherness*) бар болу мүмкіндігін жойып жіберетінін алға тартты.

Левинас бірегейліктің жауапкершілікке негізделген этикалық онтологиясын ұсынады. Субъект бірегейлікке өз мәніне сәйкес болуы арқылы емес, басқаның үндеуіне жауап беру арқылы ие болады. Олай болса басқаның басқалығы субъект үшін сыртқы шектеу емес, керісінше оның бірегейлігінің бастау көзі [14,494-504 бб.]. Осылайша, бірегейлік этикалық әрі онтологиялық тұрғыдан қарым-қатынастық (реляциялық) құрылым ретінде пайымдалып, онда бірегейлік мен басқалық бірін-бірі жоққа шығармай, өзара ықпалдасу арқылы бірін-бірі қалыптастырады.

Мартин Бубердің диалог философиясында бірегейлік немесе мән түпкілікті түрде субстанциялық сипатынан айырылады. «Мен–Сен» қатынасында субъект диалогқа дейін емес, диалог барысында қалыптасады, бұл бірегейлікті құрылымы жағынан қатынастық (реляциялық) әрі көпқырлы құбылыс ретінде түсінуге негіз бола алады деп санаймыз [15, 23-57 бб.]. Мұнда бірге-болмыс (co-being) сыртқы шарт ретінде емес, субъект болудың онтологиялық негізіне айналады. Сонымен философияның мағыналық өзегін құрайтын онтологиялық зерделеу көпқырлы бірегейлікті ғылыми нақты айқындауға көмегін тигізетініне күмән келтіруге болмайды.

Көпқырлы бірегейлікті зерделеудің теориялық негіздері

Көпқырлы бірегейлікті талдаудың әлемдік деңгейдегі алғашқы тұжырымдамалық негіздерінің бірі қиылысу теориясы болды [16], оған сәйкес теориялар мен сәйкестіктің әртүрлі аспектілері оқшауланбайды, керісінше бірнеше деңгейде күрделі түрде бір-бірімен қабаттасып, өзара әрекеттеседі. Бұл процесті объективті интеграциялану құбылысы деп атауға болады. Әлеуметтік бірегейлену теориясы аясында топтық бірегейленудің бейімделуі мен интеграциясы мәселелері отандық және халықаралық зерттеушілердің бірқатар еңбектерінде қарастырылады [17]. Олардың зерттеу нәтижелеріне сәйкес, бірнеше бірегейлікті сәтті интеграциялайтын адамдар қазіргі қоғамда жақсы бейімделу деңгейін көрсетеді. Әртүрлі құндылықтарға негізделген қарама-қайшы рөлдер қақтығысқан кезде бірегейліктер арасындағы қақтығыстар туындайды. Сөйтіп, құндылықтық фактор бірегейліктің көпқырлылығы матрицасын философиялық сипатта зерттеуде маңызды факторға айналады. Сонымен қатар аксиологиялық талдау да болашақта бірегейлік сияқты құбылыстарды жан-жақты зерттеуде барынша өзектілік танытары анық.

Елдегі діни бірегейленулерді зерттеу тақырыбына айналдыру да маңызды. Болашақта ғалымдар арасында бірқатар зерттеулер діни плюрализм, әртүрлі діни тәжірибелерге ішінара қатысу және діни ұғымдардың динамизмі аясында бірнеше діни дәстүрлермен бір мезгілде байланысты болу мүмкіндігін, сондай-ақ діни сәйкестіктің мәдени детерминанты мен өзара эксклюзивті діндердің батыстық моделі мен бірін-бірі толықтыратын ілімдердің Шығыс Азия моделі арасындағы айырмашылықтарды талдауға арналғаны орынды. Себебі, эмпирикалық дәлелдер көп діни бірліктер мен гибридті діндарлық арасындағы байланысты растайды, дегенмен бұл құбылыстың ауқымы ғылыми пікірталас тақырыбы болып қала береді.

Исламдық бірегейленудің зерттеулері оның руханиятты, идеологияны, этикалық нормаларды және мінез-құлық үлгілерін қамтитын күрделі құбылыс ретіндегі маңыздылығын атап көрсетеді, сонымен бірге олар азаматтық және ұлттық бірегейленумен тығыз байланысты. Мұсылман мигранттарының бірегейленуін әлеуметтанулық зерттеу ерекше қызығушылық тудырады, онда екі мәдениетті жеке бастың интеграция моделі ұсынылған, оған сәйкес қос сәйкестендіруі бар адамдар әртүрлі әлеуметтік топтарға жататындықтың аффективті және когнитивтік тәжірибелерінде ерекшеленеді. Шетелдік зерттеулер көп исламдық жеке бастың қос сипатын атап көрсетеді: оларды бір уақытта мұсылмандық бірегейліктің қалыптасуына әсер ететін факторлар жиынтығы және олардың рухани мәнін анықтайтын элементтер жиынтығы ретінде ұсынады [18]. Біршама еңбектерде исламдық бірегейленуді талдауына кеңірек көзқарас ұсынылады, оның қалыптасуындағы жергілікті, ұлттық және жаһандық дискурстардың маңыздылығын атап өтіледі [19]. Исламдық бірегейлік цифрландыру дәуірінде басқаша көзқараспен қарастырылады, исламдық бірегейлену пен модернизм құбылыстары, тарихи мұраны аксиологиялау және жаһандану арасындағы байланысты екені анық. Исламдық бірегейлену өзінің

мұрасынан алшақтамай, құбылыстар мен процестердің көптігімен сипатталатын сандық дәуірге қатыса алады.

Сонымен қатар, цифрландыру тек діни бірегейленуге ғана емес, сонымен қатар адам санасы мен әлеуметтік ұйымдасу формаларында түбегейлі өзгерістерге әкеледі. Онлайн белсенділік адамның әлеуметтік өмірінің ажырамас бөлігіне айналды, бұл «цифрлық сана» құбылысын тудырды. Жеке тұлғаның бірнеше виртуалды кеңістікте бір уақытта өмір сүру қабілетін сипаттайтын «цифрландырылған мен» ұғымы енгізілді, бұл уақыт пен кеңістіктің дәстүрлі шекараларының бұлыңғырлануына әкеледі. Сандық орта сонымен қатар ұжымдық сананың жаңа түрлерінің пайда болуына ықпал етеді. Жекелендірілген жаңалықтар ленталары бірегей ақпараттық өріс жасайды және мәні бойынша жеке тұлғаның дүниетанымын қалыптастырады. Бұл «статистикалық жеке тұлға» құбылысына әкеледі, мұнда алгоритмдер адамды оның өмірбаяндық және психологиялық тұтастығын ескермей, оның мінез-құлқы туралы цифрлық деректер жиынтығы арқылы анықтайды.

Көпқырлы бірегейлікті талдау үшін философия, саясаттану, дінтану және ақпараттық технологиялар әдістерін біріктіретін кешенді, пәнаралық тәсіл арқылы қарастыру қажет. Зерттеу стратегиясы қажетті міндеттерді дәйекті түрде орындауға бағытталуы тиіс. Философиялық, саяси және дінтану көздерін теориялық талдау бізге қоғам дамуының қазіргі заманғы теориялары, соның ішінде сәйкестік пен консенсус мәселелері бойынша жұмыстар тұрғысынан көпқырлы бірегейлікті зерттеудің тұжырымдамалық негізін жүйелеуге мүмкіндік береді. Бұл талдау бізге мәдени плюрализм тұрғысынан азаматтық бірліктің қолданыстағы модельдерін және олардың Қазақстан шындығына қолданылуын талдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, қазіргі заманғы гибридіті қиындықтардың (жаһандану, цифрландыру, миграция процестері) ерекшеліктерін және олардың сәйкестікті өзгертуге әсерін анықтайды.

Заманауи үнділік ойшыл Амартия Сен бірегейлікті адам еркіндігімен тікелей байланысты күрделі әрі көпөлшемді құрылым ретінде қарастырады. Оның көпқырлы бірегейлік тұжырымдамасы жаһандану мен цифрлық трансформация жағдайында субъектіні зерттеуге бағытталған заманауи философиялық және әлеуметтік зерттеулер үшін маңызды теориялық негіз қалыптастырады [20].

Теориялық жағынан Шығыс ойшылы еркіндік тек саяси немесе экономикалық құбылыс ретінде ғана емес, сонымен қатар адамның өзі үшін маңызды тиесілік формаларын дербес айқындау қабілеті ретінде түсіндіреді. Көпқырлы бірегейлік адамның мүмкіндіктерін кеңейтеді, өйткені ол адамның өзін бір ғана тұрақты рөлмен шектемеуіне мүмкіндік береді. Субъект үшін қолжетімді бірегейлік мүмкіндіктер неғұрлым көп болған сайын, оның жеке және әлеуметтік еркіндік деңгейі соғұрлым жоғары болады.

Қорытынды

Көпқырлы бірегейліктің әлеуметтік өлшемін анықтау көптік сәйкестікті әлеуметтік байланыстардың, қоғамдағы бірліктің және азаматтық бірліктің

қалыптасуына әсерін бағалау үшін қажет. Рухани құндылықтар мен тәжірибелердің әлеуметтік өмірге интеграциялануын және олардың көптеген бірегейліктерге әсерін түсіну үшін ғылыми, өркениеттік, діни өлшемдер қажет. Зайырлы мемлекеттің ауқымында әлеуметтік бірегейліктердің сан қырлылығы екендігін ескере отырып, әлеуметтік көпвекторлылық ұстанымы қазіргі өркениеттік өлшемдерге сәйкес келетінін тұжырымдаймыз. Көпвекторлылық қоғамдағы біртұтастыққа, әлеуметтік бірлікке қызмет атқарғанда ғана көпқырлы бірегейліктің перспективасы айқын болады.

Теориялық модельді тұжырымдау және тексеру қазақстандық контексте бірнеше бірегейліктердің өзара әрекеттесуінің кешенді моделін жасау үшін теориялық және эмпирикалық деректерді синтездеуді қамтиды. Қорытындылай келгенде, философиялық ой тарихында бірегейлік ұғымы әлеуметтік құбылыс ретінде динамикалық әрі этикалық мазмұн ала отырып парадигмалық өзгеріске ұшыраған. Бұл парадигманың бастауын адамзаттың абстракциялық ой тәжірибесінің ғана емес, экзистенциялық ізденісінің де нәтижесі ретінде бағалауға болады. XX ғасырда шырақтау шегіне жеткен экзистенциализм философиясы бізге осыны көрсетіп берді.

Қазақстан қоғамындағы бірегейлену мен қоғамдық топтасуды терең зерделеу қазіргі заманғы процестерді түсіну үшін тұжырымдамалық негіз жасайды. Дегенмен, қолданыстағы зерттеулер әртүрлі сәйкестік түрлерінің өзара байланысын жүйелі зерттеуге салыстырмалы түрде аз көңіл бөледі және Қазақстандағы азаматтық бірлік пен әлеуметтік консенсус алдында тұрған гибридті қиындықтарды айшықтау маңызды. Қазақ қоғамының қоғамдық контекстінде әлеуметтік консенсустың қалыптасуына көпқырлы бірегейліктің әсерін анықтау ғалымдар үшін өзекті мәселе. Міне осы мағынада мәселені ғылыми зерттеудің негізгі бастауы, әдіснамалық бағдары құндылықтық пайымдаулар мен зерделеулерге арқа сүйеуі шарт. Сондықтан осы бағыттағы көлемді ғылыми ізденістер зерттеудің болашағы екені анық.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Нұрмұратов С.Е., Құрманғалиева Ғ.Қ. Мәдениет пен құндылықтардың гуманистік әлеуеті // Әл-Фараби. 2021. № 1. 76-88 бб.
- 2 Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. – Изд. 2-е. – М.: Флинта, МПСИ, Прогресс, 2006. – 242 с.
- 3 Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности // Вопросы философии. – 1994. – № 10. – С. 112 – 123.
- 4 Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. – М.: Изд-во АСТ; ООО «Транзиткнига», 2004. – 637 с.
- 5 Шайкемелев М.С. Казахская идентичность. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2013.
- 6 Юм. Д. Соч. в 2-х томах. Т.1. М., 1996.-322 с.
- 7 Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. М.: Политиздат, 1989.- 324 с.
- 8 Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М.: Касталь, 1996.- 425 с.

- 9 Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 1. Ред. В. Ф. Асмус. М., «Мысль», 1976.-550 с
- 10 Фома Аквинский. Сумма теологии. Ч. I. – М.: Либроком, 2009. – 640 с.
- 11 Сеййед Хоссейн Наср, Мулла Сафра и его учение? // Минбар. 1(5)/2010. 20-21 с.
- 12 Кузьмина Т.А. Мораль как страсть существования (Серен Кьеркегор) // Этическая мысль, Выпуск 10. – М. – 2010, стр. 131-155.
- 13 Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Библихина. – Харьков: «Фолио», 2003.-503с.
- 14 Буланов С.М. Онтология идентичности субъекта в философии Эммануэля Левинаса // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. 2024. Вып. 4. С. 494–504 с.
- 15 Бубер Мартин. Я и Ты, или Диалог с Мартином Бубером / Мартин Бубер. - М., Издательские решения, 2024. – 170 с.
- 16 Sadvokassova, A. Burkhanov, D. Sharipova In Search for Kazakhstani Identity: Societal Perceptions of Kazakhstan’s NationBuilding // Nationalism and Ethnic Politics. – Volume 31, 2025.
- 17 Садвокасова А.К. Гражданская и этническая идентичность немецкой этнической группы Казахстана // Казахстан Спектр – №3, 2021 С. 28-40.
- 18 Ким Г., Эшмент Б., Садвокасова А., Накипбаева Ж., Отар Э. Роль и место женщин этнических сообществ в конструировании идентичности в Казахстане // Государственное управление и государственная служба № 3(90) (2024) /
- 19 Sh. Zhandossova, N. Seitakhmetova, Z. Shaukenova & M. Nurov Exploring Internet Space on the Formation of Religious Identity // Journal of Social Studies Education Research. – Volume 16, 2025. Issue 2
- 20 Amartya Sen. Identity and Violence: The Illusion of Destiny Issues of our time. Allen Lane, 2006. 215 p.

Transliteration

- 1 Nurmuratov S.E., Qurmangalieva G.Q. Madeniet pen qundylyqtardyn gumanistik aleueti [The humanistic potential of culture and values] // Al-Farabi. 2021. № 1. 76-88 bb.
- 2 Jerikson Je. Identichnost’: junost’ i krizis [Identity: Youth and Crisis]. – Izd. 2-e. – М.: Flinta, MPSI, Progress, 2006. – 242 s.
- 3 Hjosle V. Krizis individual’noj i kollektivnoj identichnosti [Crisis of individual and collective identity] // Voprosy filosofii. – 1994. – № 10. – S. 112 – 123.
- 4 Hantington S. Kto my? Vyzovy amerikanskoj nacional’noj identichnosti [Who Are We? Challenges to American National Identity]. – М.: Izd-vo AST; OOO «Tranzitkniga», 2004. – 637 s.
- 5 Shajkemelev M.S. Kazahskaja identichnost’ [Kazakh identity]. – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2013.
- 6 Jum. D. Soch. v 2-h tomah [Works in 2 volumes]. T.I. M., 1996.-322 s.
- 7 Sartre Zh.-P. Jekzistencializm – jeto gumanizm [Existentialism is humanism] // Cumerki bogov. М.: Politizdat, 1989.- 324 s.
- 8 Fuko M. Volja k istine: po tu storonu znaniya, vlasti i seksual’nosti. Raboty raznyh let [The Will to Truth: Beyond Knowledge, Power, and Sexuality. Works from various years]. М.: Kastal’, 1996.- 425 s.
- 9 Aristotel’. Sochinenija v chetyreh tomah [Works in four volumes]. Т. 1. Ред. V. F. Аsmus. М., «Mysl’», 1976.-550 с.

- 10 Foma Akvinskij. Summa teologii [Summa Theologica]. Ch. I. – М.: Librokom, 2009. – 640 s.
- 11 Sejjed Hossejn Nasr, Mulla Sadra i ego uchenie? [Mulla Sadra and his teachings?] // Minbar. 1(5)/2010. 20-21 s.
- 12 Kuz'mina T.A. Moral' kak strast' sushhestvovaniya (Seren K'erkegor) [Morality as a passion for existence (Soren Kierkegaard)] // Jeticheskaja mysl', Vypusk 10. – М. – 2010, str. 131-155.
- 13 Hajdegger M. Bytie i vremja [Being and Time] / M. Hajdegger; Per. s nem. V.V. Bibihina. – Har'kov: «Folio», 2003.-503s.
- 14 Bulanov S.M. Ontologija identichnosti sub#ekta v filosofii Jemmanujelja Levinasa [The Ontology of Identity of the Subject in the Philosophy of Emmanuel Levinas] // Vestnik Permskogo universiteta. Filosofija. Psihologija. Sociologija. 2024. Vyp. 4. S. 494–504 s.
- 15 Buber Martin Ja i Ty, ili Dialog s Martinom Buberom [Me and You, or Dialogue with Martin Buber] / Martin Buber. М., Izdatel'skie reshenija, 2024. – 170 s.
- 16 Sadvokassova, A. Burkhanov, D. Sharipova In Search for Kazakhstani Identity: Societal Perceptions of Kazakhstan's NationBuilding //Nationalism and Ethnic Politics. – Volume 31, 2025.
- 17 Sadvokasova A.K. Grazhdanskaja i jetnicheskaja identichnost' nemeckoj jetnicheskoj grupy Kazahstana [Civil and ethnic identity of the German ethnic group in Kazakhstan] // Kazakhstan Spektr – №3, 2021 S. 28-40
- 18 Kim G., Jeshment B., Sadvokasova A., Nakipbaeva Zh., Otar Je. Rol' i mesto zhenshhin jetnicheskih soobshhestv v konstruirovanii identichnosti v Kazahstane [The role and place of women of ethnic communities in the construction of identity in Kazakhstan] // Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba № 3(90) (2024) /
- 19 Sh. Zhandossova, N. Seitakhmetova, Z. Shaukenova & M. Nurov Exploring Internet Space on the Formation of Religious Identity //Journal of Social Studies Education Research. – Volume 16, 2025. Issue 2
- 20 Amartya Sen. Identity and Violence: The Illusion of Destiny Issues of our time. Allen Lane, 2006. 215 p.

Қаржыландыру

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылған: (BR31714927 «Қазақстандық динамиканың социеталды контекстіндегі көпқырлы бірегейлік пен қоғамдық консенсус: гибридіт сын-кәтерлер жағдайында азаматтық бірлік модельдерін іздеу»).

Авторлардың үлесі. Нұрмұратов С.Е., кіріспе, қорытынды және «Көпқырлы бірегейлікті зерделеудің теориялық негіздері» бөлімі; Барлыбаева Г.Г., андатпа және «Көпқырлы бірегейлік дегеніміз не?» бөлімі; Тасболат А.Ф., «Көпқырлы бірегейлік феноменінің онтологиялық негізі» бөлімі; Рахметова Ж.Ә., мақаланы форматтау және қолжазбаны дайындау.

Нұрмұратов С.Е., Барлыбаева Г.Г., Тасболат А.Ф., Рахметова Ж.А.

Методологические основания философского исследования феномена множественной идентичности

Аннотация. Авторы научной статьи рассматривают методологические и онтологические аспекты философского исследования феномена множественной

идентичности. В статье анализируются точки зрения зарубежных и отечественных ученых по концепции идентичности. В ходе исследования авторы, используя междисциплинарный подход, рассматривают изменения в процессах, возникающих в обществе в современную эпоху цифровизации, в эпоху появления конфликтов между традиционными и техногенными идеалами, а также модели новых политических, мировоззренческих и культурных норм, вытекающих из множественной идентичности. Множественная идентичность – это философское понятие, описывающее состояние субъекта, в котором «Я» не сводится к единому, стабильному и не противоречивому центру, а существует как совокупность различных, иногда пересекающихся, а иногда конфликтующих способов самопонимания. Философски важно, что эти идентичности не обязательно складываются в гармоничное целое: между ними возможны напряжения и разрывы, которые переживаются как экзистенциальная нестабильность, но одновременно открывают пространство свободы. Особое значение множественная идентичность приобретает в условиях современности, характеризующейся фрагментацией социальных структур, ускорением коммуникаций и гибридизацией культур. Индивид одновременно может быть носителем профессиональной, гендерной, национальной, цифровой и этической идентичностей, каждая из которых активируется в определенных ситуациях и предъявляет собственные нормативные требования.

Ключевые слова: человек, феномен, методология, множественная идентичность, социальная трансформация, мировоззрение, культура, цифровизация, фрагментация, гибридная реальность.

Nurmuratov S., Barlybayeva G., Tasbolat A., Rakhmetova Zh.A.

Methodological foundations of the philosophical research of the phenomenon of multiple identity

Abstract. The authors of the scientific article examine the methodological and ontological aspects of the philosophical research of the phenomenon of multiple identity. The article analyzes the perspectives of both foreign and domestic scholars on the concept of identity. In the course of the research, using an interdisciplinary approach, the authors explore the transformations occurring in society in the contemporary era of digitalization, in a time marked by conflicts between traditional and technogenic ideals, as well as the models of new political, ideological, and cultural norms that emerge from multiple identity. Multiple identity is a philosophical concept that describes a state of the subject in which the «self» cannot be reduced to a single, stable, and non-contradictory center, but exists as a set of diverse forms of self-understanding that sometimes overlap and at other times conflict. Philosophically, it is important that these identities do not necessarily form a harmonious whole: tensions and ruptures may arise between them, experienced as existential instability, yet at the same time opening a space for freedom. Multiple identities are particularly important in today's world, characterized by the fragmentation of social structures, accelerated communication, and the hybridization of cultures. An individual can simultaneously hold professional, gender, national, digital, and ethical identities, each of which is activated in specific situations and imposes its own normative demands.

Keywords: person, phenomenon, methodology, multiple identity, social transformation, worldview, culture, digitalization, fragmentation, hybrid reality.

Келін түсті 31.01.2026

Қабылданды 14.02.2026